

TÓTH ILDIKÓ

Károly Róbert első országbírója

(Adalékok Csák János országbírói működéséhez)

Csák nembeli Csák fia János adatolhatóan 1311. március 10. és 1314. július 12. között viselte az országbíró tisztjét.¹ A zaklatott korszak, amelyben tevékenységét végezte, nem kedvezett a békés munkálkodásnak, ennek megfelelően országbírói működéséről igen kevés forrás maradt fenn.² Alakját nem is ez teszi érdekessé, hanem a helyzet, amelyben az országbírói székbe került, s a mód, ahogy onnan távozni kényszerült. Külön kiemeli személyiségét, hogy – Bertényi Iván szavaival élve – ő „az első olyan országbíró, akinek politikai szerepléséről bővebb adataink vannak. Rokonsága Károly Róbert leghatalmasabb ellenfelével, Csák Mátéval személyét különösen izgalmassá teszi.”³

Az interregnum ködös viszonyaiban először Vencel párthíveként feltűnő férfiú 1307-ben Werner fia László oldalán részt vett Buda Károly Róbert kezére juttatásában, majd a mellette hűségesen eltöltött fél tucat év után, mikor érdemei jutalmaként a *index curie regis* címet is elnyerte, egy hirtelen váltással távoli rokona, a leghatalmasabb oligarcha, trencsényi Csák Máté oldalára állt, és mellette haláláig kitartott, sőt hajlandó volt kiszolgáltatni neki addigi urát és királyát.

E fordulatokban gazdag életű ember úgy kerül az országbírói posztra, hogy a mai napig vita tárgyát képezi, vajon rokonát, Károly Róbert első emberét, Csák Ugrint váltotta-e fel,⁴ vagy hosszú üresedés után került az országbírói székbe.⁵

¹ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. (a továbbiakban: Engel 1996.) I. 6. Ezúton szeretnénk megjegyezni, hogy a kötetben az 1314. évi dátumnál – tévesen – július 2. szerepel. A helyes dátum 1314. július 12. Vö. Anjou-okt. III. 790. sz.

² Csák Jánosnak tíz darab oklevele maradt fenn országbírói működéséről, ebből hat eredetiben (Anjou-okt. III. 22., 105. 106., 581., 624., 703. sz.), három átiratban (uo. 53., 577., 790. sz.), egy pedig említésben (uo. III. 554. sz.).

³ Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp. 1976. (a továbbiakban: Bertényi 1976.) 61.

⁴ Uo. 61.

⁵ Engel Pál: Az ország újragyosítás. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). Századok 1988. (a továbbiakban: Engel 1988.) 94–95.

Távoztása is rejtélyes: még ő az országbíró, mikor Hermány nembeli Lampert – aki tisztségében majd követője lesz – 1313. szeptember 29-én Budán keltez egy oklevelet, melyben megemlíti saját korábbi – 1313. szeptember 15. után készült – oklevelét.⁶

Jelen dolgozat Károly Róbert első országbírójának kérdéséhez kíván felvillanítani továbbgondolásra érdemes momentumokat Csák János életének és hivatali tevékenységének töredékein keresztül, nem tévesztve szem elől, hogy a kérdéskör nagyon fontos eleme maga az országbíró kinevező király személye, lehetőségei és tettei fényében.

Csák János a híres Csák *gens* Újlaki-ágából származott, a nagy hatalmú tartományúrral, Csák Mátéval igen távoli rokonság kötötte csak össze. Az Újlaki-ág legismertebb tagjai Csák Jánoson kívül mind Csák Ugrin névre hallgattak. Így nagybátyja a muhi csatában megsebesülő, majd életét vesztő Csák Ugrin kalocsai érsek, ennek unokaöccse pedig Csák Ugrin spalatói érsek volt. Távolabbi rokonság fűzte a szintén az Újlaki-ágba tartozó Csák Ugrinhoz, aki Károly Róbert hatalmi elitje első emberének számított a kezdetektől 1311-ben bekövetkezett haláláig.⁷

Csák János politikai karrierje még a századforduló előtt kezdődött, III. András alatt baranyai ispán, királyi lovászmester volt. Rokonával, Csák Ugrinnal szemben kezdetben nem Károly Róbert, hanem Vencel oldalán állt, aki Magyarországon a László nevet használta.⁸ 14. századi első említése egy 1303. évi oklevélből való, ebben László király Csák nembeli Csák fia János mester kérésére átírja III. András király 1296. április 25-i privilégiumát Wysk birtok adományozásáról.⁹

1307-ben azonban már I. Károly oldalán találjuk. Június 1-jén a csehországi fogságból megszökött budai rektor, Werner fia László Csák fia János segítségével

⁶ AO I. 325.; Anjou-oklt. III. 602., 610. sz.; Bertényi Iván szerint az országbírói intézmény történetében egyedülálló módon 1313–14 folyamán ketten töltötték be az országbírói posztot, miközben Csák János *familusa*, István *comes* alországbíró is keltez 1313. október 21-i dátummal oklevelet. Bertényi 1976. 63.; Hajlamosabbak vagyunk azonban Engel Pál álláspontját osztani, miszerint Hermány nembeli Lampert országbíró oklevelében a dátumsorban valószínűleg elírás történt 1314 helyett. Engel 1988. 106.

⁷ Kristó Gyula: I. Károly főúri elitje (1301–1309). Századok 1999. (a továbbiakban: Kristó 1999.) 51.

⁸ Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp. 1973. 118.

⁹ Anjou-oklt. I. 508. sz.

foglalta el Budát.¹⁰ A 14. századi krónikakompozíció tudósításából tudjuk, hogy a Vencel király fogságából kiszabadult Werner fia László Csák fia Jánossal együtt éjszaka a zsidók zsinagógája melletti kapun hatolt be Budára, néhány budai polgárt legyilkolt, Peturmann városbíró kénytelen volt ruhátlanul elmenekülni. Az egykori budai rektor két esküdtpolgárt, Martunhermann és Márton mestert ló farkára kötve vonszolt végig a városon, majd csontjaikat tűzbe vetette, és javaikat megszerezte.¹¹

Az 1307. év Károly Róbert hatalmi elitjében döntő változást hozott. Több, egykor Vencel-, illetve Ottó-párti főúr csatlakozott I. Károlyhoz. Az oklevelek tanúbizonysága szerint 1307–1308 folyamán bukkan fel Csák János Károly Róbert oldalán, ekkor az elitben az ötödik–hatodik helyet foglalta el.¹² Következő oklevelés említése már országbírósága idejéből való, első hivatalos okirata 1311. március 10-én kelt.¹³

Felvetődik a kérdés, vajon ki lehetett – ha volt egyáltalán – az országbírói székben elődje. A 14. század első évtizedének országbíróiról és alországbióiról csupán töredékes adatok maradtak fenn. A korszakban egyetlen országbírónak nevezett személy, Péter *comes* 1301 szeptemberében Budán állított ki oklevelet. Őt – Bertényi Iván álláspontját elfogadva – Vencel király által elismert országbírónak tarthatjuk.¹⁴ István alországbióiról 1301. február 25-én mint egykori királyi alországbióiról beszélnek.¹⁵ Az öt követő Tamás alországbióiról 1302. június 23. és 1305. január közötti időszakból vannak adataink. 1305. évi oklevelében magát László király alországbiójának címezte.¹⁶

¹⁰ Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp. 1998. 48. (A vonatkozó rész Kristó Gyula munkája.)

¹¹ *„Quo facto in eisdem eventibus Ladizlaus filius Wernerii de captivitate regis Wenczelai anno fere tertio liberatur et cum Iohanne filio Chaak castrum Budense per portam, que est iuxta synagogam Iudeorum, feria quinta post festum Beate Petronelle virginis, noctis in silentio subintravit et quosdam cives Budenses, suos adversarios et proditores invasit subito et destruxit. Peturmannus autem iudex civitatis nudus fugiens vice evasit. Duos enim ex ipsis civibus, scilicet Martunherman et magistrum Martinum, iuratos cives de duodecim, in caudis equorum per vicos et plateas civitatis crudeliter trahi fecit et eorum ossa ignibus concremari. Bona eorum obtinuit et possedit.”* SRH I. 485.

¹² Kristó 1999. 51.

¹³ Anjou-okl. III. 22. sz.

¹⁴ Bertényi 1976. 60.

¹⁵ Anjou-okl. I. 20. sz.

¹⁶ Anjou-okl. I. 241., 694. sz.

Ezt követi 1311. március 10-én Csák János országbíróságának első adatolható emléke. Bertényi Iván úgy próbálja kitölteni a két időpont közötti hiátust, hogy egy 1311. évi oklevél alapján¹⁷ – melyben Csák Ugrin parancsára a bácsi káptalan Mateuka földjét Dénes mesternek iktatta, s erről a királynak Ugrin parancsára jelentést tett – feltételezi Csák Ugrin, Csák János korábban már említett nagyhatalmú rokonának országbírói működését 1304 és 1311 között.¹⁸ Ezzel szemben Engel Pál az országbírói tisztelet Csák János működése előtt betöltetlennek véli.¹⁹

I. Károly elitjének első embere, Csák Ugrin, a délvidéki előkelők egyike, a kezdetektől uralkodója mellett állt. 1300 augusztusában ő vette át a Magyarországra érkező ifjú Károly Róbertet Šubić Pál kezéből Zágrábban, és Valkó várát a rendelkezésére bocsátotta. Kezdetben I. Károly Csák Ugrin vendégszeretetéért és védelmét élvezte, ezért cserébe 1307-ben I. Károly királyi tárnokmesternek tette meg. Mivel a század első évtizedében a nádori tisztség devalválódott – több tartományúr, Csák Máté, Aba Amadé, Borsa Kopasz, Ákos István is nádornak címezte magát –, ideiglenes jelleggel Csák Ugrin tisztsége, a tárnokmesterség töltötte be az első bárói tisztség funkcióját.²⁰

Tény, hogy Csák János 1313. augusztus 1-jei terjedelmes ítéletlevele is megemlíti egy, a század első évtizedében kezdődő valkói megyei hatalmaskodási perben a „jó emlékezetű” Ugrinus mester, volt királyi tárnokmester és valkói *comes* több oklevelét, ahol a feleket meg nem jelenés miatt több ízben bírsággal sújtották.²¹ A fentebbi, 1311-es oklevélben²² említett bácsi káptalan vonzáskörzete és az itt előforduló Valkó megye helyföldrajzilag Csák Ugrin tartományúri hatalmának részét képezték. A tartományurak törekedtek arra, hogy az igazságszolgáltatás jogkörét a saját territóriumukon önmaguknak tartsák fenn, területükön a legfőbb bíró maga a tartományúr volt. Kristó Gyula kutatásaiból tudjuk, hogy Csák Máté, Aba Amadé, Kőszegi János és Kán László a király mintájára külön udvarbírákat is tartott.²³ Az igazságszolgáltatás decentralizáltságának jele, hogy a

¹⁷ AO I. 240–241.; Anjou-oklt. III. 195., 208. sz.

¹⁸ Bertényi 1976. 61.

¹⁹ Engel 1996. I. 6.

²⁰ Kristó 1999. 43–44.

²¹ Anjou-oklt. III. 577. sz.

²² L. 17. sz. jegyzet.

²³ Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 201–203.

hasonlóképp királyi tárnokmesteri címmel rendelkező Kőszegi Miklós 1307 folyamán szintén végzett bírói funkciót a Kőszegiek tartományuraságában, a vasvári káptalan vonzaskörzetében.²⁴

Messzemenő következtetések vonhatók le, ha megvizsgáljuk Csák János országbírói működésének földrajzi kereteit. 1311. március 10-én kelt oklevelében a gyulafehérvári káptalant kérte iktatásra.²⁵ Ugyanezen év május 7-i iratában a győri káptalant szólította fel vizsgálatra.²⁶ (A káptalan június 24-én visszaírt, az országbírói ítélet 1311. július 7-i keltezésű.)²⁷

1313 folyamán a fentebb már érintett augusztus 1-jei végítélet és előzményei Valkó megyei nemesek hatalmaskodása ügyében történt, az augusztus 8-i zálogper a fehérvári és a veszprémi káptalan vonzaskörzetét,²⁸ a november 1-jei idézésre való felszólítás pedig a szepesi káptalant érintette.²⁹ Az 1314. február 26-i perhelasztás István veszprémi püspök, örökös veszprémi *comes*, királynéi kancellár és Merth *comes* fehérvári polgár vitájában kelt.³⁰ Az ugyanezen év július 12-én kelt birtokper végzés egy Pál *comes* – Aba Amadé nádor albírāja – előtt kezdett perre tett pontot.³¹

A Csák János országbírótól fennmaradt oklevelek mind budai keltezésűek. Az ország központjából irányította a királyság nyugati, keleti, északi, déli és középső részének ügyeit, szemben Csák Ugrin bírói tevékenységével, aki – a fennmaradt csekély számú oklevele alapján – csak saját territóriumán belül intézkedett. Csák János nem volt nagyhatalmú előkelő, birtokai egy, jóval a halála után, az 1324. év folyamán készült oklevél szerint Nógrád, Pest, Szolnok és Hont megyékben feküdtek,³² tehát nem az oklevelekben említett perben álló felek területén, így messzemenően pártatlanul ítélezhetett.

²⁴ Anjou-oklt. II. 125., 127. sz.

²⁵ Anjou-oklt. III. 22. sz.

²⁶ Anjou-oklt. III. 53. sz.

²⁷ Anjou-oklt. III. 87., 106. sz.

²⁸ AO I. 322–323.; Anjou-oklt. III. 581. sz.

²⁹ Anjou-oklt. III. 624. sz.

³⁰ Anjou-oklt. III. 703. sz.

³¹ Anjou-oklt. III. 790. sz.

³² AO II. 115–117.; Anjou-oklt. VIII. 123. sz.

Ugyanakkor feltűnő, hogy fennmaradt okleveleiből több is tartományúri különállás bíróságán kezdődött, így az 1311-es, a győri káptalan hiteleshelyi tevékenységével folyó ügyet a már említett Kőszegi Miklós, királyi tárnokmester, soproni *comes* előtt, az 1313. augusztusi végítéletű súlyos hatalmaskodási pert Csák Ugrin tárnokmester, valkói *comes* és Péter valkói *curialis comes* bíróságán, az 1314-es fentebbi birtokpert pedig Amadé nádor albírája, Pál *comes* előtt kezdték.

Úgy tűnik, Csák János országbírói működésével minőségi és mennyiségi változás történt a bíraskodásban. Mind területi hatáskörét tekintve, mind formailag kiszélesedett a bíraskodás, Csák János nagy súlyt fektetett a perekben a 14. század nagy forradalma, az anyagi bizonyítás alkalmazására is.

Az előbbieket alapján valószínűsíthetőnek tűnik, hogy Csák János volt Károly Róbert első országbírója. A *index curie regis* működéséhez ugyanis szükségeltetik egy ország. Kezdetben Károlyt csak néhány délvidéki tartományúr támogatta, szemben Vencellel, aki az ország nagyobb részét tudhatta magáénak. Ezzel magyarázható, hogy mind az alországbíró, mind – ha egyetlen említéssel is – az országbíró tiszte betöltött volt uralma alatt. Ezzel szemben úgy tűnik, I. Károlynak sem lehetősége, sem kedve nem volt országbírót kinevezni. Egyrészt maga a tisztség is sokat veszített fényéből, mióta a király egyik fő kötelességének tartott pártatlan ítélkezés fóruma tartományúri befolyás alá kerülhetett. Ez eredményezte a 13. század vége felé az alországbírói tisztség – melybe a király saját megbízható emberét ültethette – súlyának növekedését az országbírói rovására.³³ Másrészt I. Károly háromszori koronázása is mutatja, nem tarthatta magát addig az ország szuverén uralkodójának, míg a tartományurak egyenként el nem fogadták hatalmát. Majd csak a harmadik, 1310. augusztus 27-i koronázás után állítja vissza az országbírói tisztséget, melynek felújítása a tartományurak elleni harc békés kezdetét jelentette, azok szuverén igazságszolgáltatásának megszűnését.

Az országbírói tisztség visszaállítása azonban nem egyedi, elszigetelt jelenség volt, hanem szervesen illeszkedett Károly Róbert azon elképzeléséhez, hogy az évtizedes zűrzavart szilárd rend váltsa fel. Ennek nyilvánvaló jele a kormányalakítás tényében mutatkozott meg. Míg 1310 előtt Csák Máté, Aba Amadé, Borsa

---

³³ Bertényi 1976. 56–57.

Kopasz és Ákos István is nádornak címezte magát, és saját területükön gyakorolták is e jogkört, addig az országbírói és egyéb udvari méltóságok nem voltak betöltve. A harmadik koronázást követő időkben azonban egy széles kormányzó garnitúra tagjai bukkanak fel a forrásokban. Borsa Kopasz marad az egyedüli nádor, Kán László erdélyi vajdaságát megtarthatta, az elhunyt Kőszegi Henrik helyén Babonics István lett az új szlavón bán. Csák Mátét a tárnokmesteri méltósággal próbálta a király maga mellé állítani. Csák fia János országbíró, Kőszegi János lovászmester, Rátót Domokos királynéi tárnokmester, Borsa Kopasz veje, Mojs fia Mojs pedig pohárnokmester az 1310-es évek elején.³⁴

Nem tudjuk, hogy Aba Amadé, Ákos István és az idős Csák Ugrin helyet kapott-e a kormányban. Ezen a ponton kapcsolódhatunk vissza Csák Ugrin szerepének tisztázásához. Nem valószínű, hogy az országbíró feladatkörére egy hatalomhoz szokott előkelő lett volna a legmegfelelőbb. Ugyanakkor Csák Ugrin a kezdetektől kitartott Károly Róbert mellett, 1311-ben bekövetkezett haláláig elitjének első számú embere volt. Ugrin nem éhes szerencsevadászként csatlakozott a kamasz király mellé, komoly politikai múlttal rendelkezett, számos király alatt országbíró, tárnokmester, lovászmester, szörényi, macsói, boszniai bán, erdélyi vajda, több megye ispánja volt.³⁵ Ő mindenféleképpen kiemelt elbírálást érdemelt. Fentebb említett 1311-es oklevelében saját ítélkezéséről és annak végrehajtásáról értesíti a királyt a bácsi káptalanon keresztül. Csák János 1313. augusztus 1-jei hosszú ítéletlevele is egy olyan perfolymot tár elénk, mely Ugrin tárnokmester, valkói *comes*, illetve *officialis*a, Péter valkói *curialis comes* előtt kezdődött, a király elé is került, és csak 1313-ra érte el az országbíró az illetékességet az ügyben, és hozhatott kijelölt bírótársakkal végítéletet. Mintha Károly Róbert kímélni akarná leghűségesebb támaszát, és kedvezményezettje fölött csak a király, és nem az országbíró gyakorolhatna felügyeleti jogot. 1311 folyamán azonban Csák Ugrin meghalt, és a kiváltságot – ha egyáltalán létezett ilyen – megszüntethették, ezért ítélhetett a Valkó megyei nemesek hatalmaskodási ügyében 1313-ban Csák János országbíró.

Azonban az 1310-es évek elején felállított „koalíciós” kormány-modell, amely kénytelen volt tudomásul venni a század első éveiben kialakult tartományúri

---

³⁴ Engel 1988. 94–95.

³⁵ Kristó 1999. 43.

fennhatóságokat, 1314 őszére működésképtelenné vált. A fiatal király előbb-utóbb összeütközésbe került bárói zömével.³⁶ Így többek között Károly Róbert szembe-sülhetett azzal a legkevésbé sem áhított ténnyel, mi a teendő, ha a pártatlan országbíró a király egyik legádázabb ellenfelének, Csák Máténak oldalára áll.

Az események konkrét menetéről nincs tudomásunk, csupán az ismeretes, hogy egykori országbírójáról egy 1315-ben fennmaradt oklevél tanúbizonysága szerint egy rossz szót sem ejtett³⁷ – talán visszapártolásában reménykedve –, 1324. március 23-i, Csák János egykori birtokait újraadományozó oklevelében azonban már hatalma teljes erejével sújtott le az őt cserbenhagyó „Júdás”-ra.³⁸

---

³⁶ Engel 1988. 93.

³⁷ Dl. 33 568.; Anjou-oklt. IV. 159. sz.

³⁸ „...Johannes filius Chaak dudum pocioribus regiis et regni nostri honoribus de nostre maiestatis gracia esset potitus secretorum nostrorum precipuus consiliarius, tandem spiritus tenebrosus sic animum eius obcecauit quod a fide nostra familiari dolo divertens unacum Matheo de Trinchnyn notorio nostro infidele in necem nostram et lese maiestatis nostre crimen conspiravit ad instar Jude Scariothis (!) domini sui benefactoris nostram scilicet personam frivole suggestcionis precio mercatus dicto Matheo ad necandum tradere prodicionaliter apposuit...” AO II. 115–117.; Anjou-oklt. VIII. 123. sz.